

Resonans som kompas i velfærdsprofessionerne

Sanne Vinther Nielsen & Dorthe Juliane Høvids

Abstract

Artiklen undersøger på hvilke måder resonansteorien, som den fremføres af sociolog Hartmut Rosa (2013, 2014, 2020, 2021), kan svare på, hvordan vi holder på de velfærdsprofessionelle i den nuværende krise. Da der er tale om værdirationelle og handlingsorienterede professioner, argumenterer forfatterne for, at der er behov for konkrete og handlingsorienterede løsningsforslag. Artiklen udforsker, om resonansteorien, i kobling med andre teorier, har potentiale til netop at fungere konkret og handlingsanvisende. Dette gøres ved at kombinere Rosas ide om, at resonans kan tjene som "et kompas" (Rosa, 2021, s. 522) med pædagog Paulo Freires (1970) teori om bevidstgørelse, kritisk refleksion og handling gennem dialog og etikken hos filosof Emmanuel Lévinas (2020). Med dette afsæt kan de velfærdsprofessionelle gribe muligheden for at påvirke kvaliteten af deres arbejdsliv gennem en nyorientering mod resonans. Dette bør gøres med fokus på forbedring af vilkårene for de mennesker, velfærdsarbejdet skal være til gavn for. Der tegnes desuden med Rosa et håb for et andet arbejdsliv i fremtiden; et arbejdsliv hvor en kollektiv bevægelse mod resonans leder os væk fra et individualiseret og psykologiseret svar på en strukturelt funderet krise. Pointerne i artiklen er illustreret gennem eksempler fra et nyligt afsluttet internationalt forsknings- og udviklingsprojekt om urban udsathed.

Keywords: social acceleration, moralsk stress, bevidstliggørelse, kritisk refleksion, dialog

Indledning: rum for resonans og levende tid

Denne artikel undersøger den tyske sociolog Hartmut Rosas resonansteori med fokus på teoriens potentiale som udgangspunkt for at adressere og håndtere arbejdslivets tidspres og meningstab blandt de professionelle i velfærdssamfundets institutioner. Oplevelsen af mangel på tid - herunder hvad den gør ved vores arbejdsliv - har i en årrække været genstand for forskningsmæssig opmærksomhed både bredt og mere specifikt indenfor professionsforskningen (Börner et al., 2020; Kamp et al., 2011; Vaaben & Plotnikof, 2019).

Også i fiktionens verden har tid været genstand for granskning. I Michael Endes modernitetskritiske fantasyroman *Momo* fra 1973 gøres tiden og dens betydning for materiel og økonomisk vækst, fremmedgørelse, arbejde og sociale relationer gennem magiske greb til genstand for selve kampen om at redde verden. Kort fortalt er Momo hovedpersonen, der får til opgave at finde ud af, hvorfor folk har fået så travlt, at selve meningen med tilværelsen fortoner sig. Protagonisten er Mester Secundus Minutius Hora, der hjælper Momo med at forstå de grå herrer, der har stjålet tiden. Under et besøg

hos Mester Hora i Intetsteds-Huset siger han følgende til Momo om de grå herrer og tiden:

”Du ved jo nok, at de lever af menneskenes livstid. Men denne tid dør rent bogstaveligt, når den rives væk fra sin sande ejermand. For ethvert menneske har sin tid. Og kun så længe den virkelig er hans, er den levende.” (Ende, 1973, s. 145)

Denne artikel handler egentlig ikke primært om, hvad oplevelsen af tidsmangel gør ved os, men snarere om hvad man kan gøre for – og her låner vi Mester Horas ord – at eje sin tid og gøre den levende for på den måde at skabe mening i sit arbejdsliv. Fiktionens hyperbolske beskrivelse af tid tydeliggør, hvor dysfunktionelt et samfund ville være, hvis tiden blot var en slags valuta, man opsparer frem for ens egen. Gennem antagonisterne – de grå herrer – viser romanen, hvordan mennesker kan beherskes ved at udfylde, effektivisere og spare på deres tid. Men til slut også hvordan tiden trods alt kan generobes.¹

En mere teoretisk forståelse af tid finder man i Vaaben og Plotnikofs analyse af tidsbegrebet i bogen *Tid til velfærd?* Herfra kan det tilføjes, ”at tid ikke bare er noget bestemt, men gøres til noget bestemt gennem måden, vi organiserer os på.” (2019, s. 30). Der er i forlængelse heraf minimum to forskellige konstruktioner af tid på spil i artiklen: Dels det Vaaben og Plotnikof betegner som en marxistisk inspireret forståelse af tiden som en ressource, der kan fyldes ud og effektiviseres efter forgodtbefindende. Og samtidig det de beskriver som en narrativt inspireret forståelse af tiden som ens egen – med plads til skabelse af mening; som noget, der skal kæmpes for.

Der argumenteres i artiklen for, at Rosas teori om resonans i den forbindelse kan bruges til at skabe mening i arbejdslivets tidspres. På den måde kan teorien hjælpe socialrådgivere, pædagoger, sygeplejersker og andre professionelle (herefter ”velfærdsprofessionelle”), der hver dag ser de mennesker, der bruger

samfundets velfærdsinstitutioner i øjnene, med at gøre mødet med disse mennesker mere etisk bæredygtigt og fagligt levende. Det bagvedliggende problem, som artiklen adresserer, er, at det er blevet vanskeligere både at tiltrække studerende til professionshøjskolernes uddannelser og holde på de professionelle i velfærdsinstitutionerne, hvilket naturligt har været genstand for interesse blandt både praktikere og forskere indenfor velfærdsprofessionerne.

Nogle af Rosas andre begreber såsom social acceleration og fremmedgørelse har tidligere været anvendt i analyser af, hvordan årsagerne til problemet kan forstås (Rosa, 2013, 2014; López-Deflory et al., 2022; Meyer-Johansen & Dumstrei, 2022; Ferguson et al., 2022). Tidspreset i arbejdslivet kobles i forskningen ofte til fx bureaukratisering, neoliberalisering af den offentlige sektor, besparelser og manglende autonomi i forhold til faglig udfoldelse (se fx Börner et al., 2020). I forlængelse heraf muliggør Rosas analytiske begreber en strukturel forståelse af konsekvenserne af de kritisable arbejdsvilkår, som i forskningen fx beskrives som usikkerhed, meningsløshed, manglende frihed til at tilrettelægge eget arbejde, stress og udbrændthed. Vilkår som også er særdeles aktuelle for de velfærdsprofessionelle i artiklens eksempler.

Artiklen hævder ikke, at resonans alene udgør svaret på disse problemer. Men gennem sin argumentation for, at en pejling efter resonans kan øge oplevelsen af faglighed og mening i velfærdsprofessionerne, skriver den sig henimod et kritisk-analytisk bud på én mulig måde at håndtere problemerne på. Resonansteorien tilbyder samtidigt et fælles fagligt sprog og en retning for, hvordan arbejdet kan organiseres, *samtidig* med at de kritisable vilkår tages alvorligt. Det, som artiklen foreslår, er således ikke noget, der ”stjæler” af den tid, der i forvejen ikke er mere eller nok af. Det er, som vi vil vise, derimod noget, der kan være medvirkende til, at arbejdstiden

bliver de velfærdsprofessionelles egen, og dermed gøres levende.

Rosas teori anvendes med en vis forsigtighed, for mens social acceleration, fremmedgørelse og resonans er smittende begreber, så er de også primært formuleret i et meget teoretisk univers. Derimod er velfærdsprofessionerne kendetegnede ved et handlingsorienteret imperativ baseret på bl.a. idealer om det gode og sunde liv, menneskerettigheder og social retfærdighed, idet det daglige arbejde gerne skal være til gavn for de mennesker, der er i centrum for professionsudøvelsen (Birkler, 2019; Husted, 2015; Aadland, 2019). I artiklen suppleres resonansteorien derfor med teorier, der mere direkte adresserer dette etiske og handlingsorienterede perspektiv. Således inddrages den brasilianske pædagog Paulo Freires teori om bevidstliggørelse, dialog og anti-dialog (1970) samt teori om etik - hér repræsenteret ved den franske filosof Emmanuel Levinas' filosofi om mødet med den Anden (1961/2020). I sin analyse af hvordan resonans mærkes, trækker Rosa selv på Levinas (Rosa, 2021), mens vi har valgt at inddrage Freire, fordi hans teori – modsat Rosas – er udviklet på baggrund af mange års konkret arbejde med socialt udsatte. Desuden har Freires teori et kollektivt og aktivistisk sigte, som, i lyset af den eksisterende professionsforskning (der, som vi vender tilbage til senere, anbefaler, at de professionelle står sammen), er interessant i relation til resonansteorien.

For at give den teoretiske undersøgelse en mere fortællende, sanselig og mærkbar ramme kobler vi undervejs i artiklen analysen til to empiriske eksempler. Eksemplerne stammer fra et nu afsluttet projekt, der ligesom artiklen er baseret på kritisk teori. Det første eksempel anvendes til at anskueliggøre og udfolde resonansbegrebet. Det stammer fra en podcast, vi har produceret som en del af de undervisningsmaterialer, der blev udviklet i projektet. I forbindelse med

dette eksempel gives desuden en nærmere beskrivelse af etikken hos Lévinas. Det andet eksempel anvendes til at illustrere, hvordan Rosas begreber i koblingen med Freires teori kan føre til kollektiv handling, hvorfor Freires teori præsenteres nærmere i forbindelse med dette eksempel. Dette eksempel er skrevet til artiklen på baggrund af en workshop, vi holdt for nogle af projektdeltagerne i juni 2022. Alle involverede har givet samtykke til, at eksemplerne bruges i artiklen i den form, som de har fået hér.²

Rosas begreber

Før vi går til det første eksempel, gives først en nærmere præsentation af Rosas begreber social acceleration, fremmedgørelse og resonans. Herefter følger et overblik over deres hidtidige anvendelse i professionsforskningen.

Social acceleration og fremmedgørelse

Rosa tilbyder med sin teori om social acceleration en analytisk dimension til nogle genkendelige oplevelser i det senmoderne liv. Det drejer sig fx om følelsen af ikke at kunne følge med eller frygten for at blive koblet af, hvis man tillader sig selv at stoppe kortvarigt op (Rosa, 2013, 2014). Teorien interesserer sig for årsagerne bag sådanne oplevelser. Den viser, hvordan de kan forstås i lyset af nogle store tidsmæssige forandringer. Ifølge Rosa er der tale om både en accelerering og en intensivering af tiden båret af vækst- og konkurrencesamfundets indbyggede optimerings- og effektiviseringstendens – den såkaldt dynamiske stabilisering, som præger den senmoderne tid. Det vil sige, at vækstsamfundet kun kan eksistere ved konstant forandring og udvikling; et vilkår, der har store konsekvenser for både klima, samfund, politik og ikke mindst menneskers sociale liv. Hastigheden, foranderligheden og den

tætpakkede tid medfører nemlig, at menneskets forhold til verden ændrer sig. Det bliver vanskeligere at opretholde kontakt til eller forbindelse med verden, som ikke længere "taler" til en, hvorved relationen risikerer at blive stum (Rosa, 2020, s. 26). Dette stumme eller døve verdensforhold er baggrunden for at forstå Rosas definition af fremmedgørelse som noget, der helt bogstaveligt kan mærkes som afstand eller mangel på forbindelse til både egne handlinger, relationer til andre og til sig selv. Det kan også opleves som en følelse af ikke rigtigt at være del af samfundet og dermed også en fuldstændig mangel på indflydelse på det. Symptomerne viser sig på det individuelle niveau som fx udbrændthed og depression (Rosa, 2014, 2020).

Resonans

Den ovenstående beskrivelse af fremmedgørelse er samtidig baggrunden for at forstå begrebet resonans, som helt kort fortalt er fremmedgørelsens modpol – nemlig forbindelse. En af pointerne i særligt den tidlige teori om social acceleration var, at problemet ved de resonansøjeblikke, som er tilgængelige for et moderne menneske, kan være, at de opleves som oaser i en ørken (Rosa, 2013, 2014). Med andre ord: som undtagelsen frem for reglen. Men, som det senere præsenteres bl.a. i værket *Resonans* (Rosa, 2021), så er der også i opdagelsen og dyrkelsen af de små øjeblikke med resonans en form for udvej, der kan bruges som kompas (ibid., s. 522). Efter den indledende samfundsdiagnostik, som trækker på den kritiske tænknings klassiske traditioner og teorier, antager Rosas teoriudvikling således en mere normativ karakter (Susen, 2020; Sundberg, 2019). Med resonansteorien er målet at udvikle et teoretisk svar på samfundsdiagnosen. Dette er en opgave, som Rosa samtidig kritiserer nyere kritisk teori for generelt ikke at påtage sig (Rosa, 2020, 2021). Resonans er kendetegnet ved

anstrengelsesfravær og fravær af tvang (Rosa, 2020, s. 55). Man kan ikke tvinge resonans frem, dog sker det heller ikke kun spontant. Det er "halvkontrollerbart", hvilket betyder, at nok kan man øve sig og forsøge at åbne rummet for resonans, men samtidig må man acceptere, at der ikke er nogen sikkerhed for, at det lykkes (Rosa, 2017). Der er nemlig, som vi vil vise i det første empiriske eksempel, flere elementer, som skal være til stede samtidigt.

Ifølge Rosa kan resonans være både smitsomt og vanedannende og give oplevelse af mening eller sammenhæng. Resonans og håb findes i de glimt eller sprækker, som man med teorien som afsæt kan begynde at pejle efter. Det sker ikke blot på en baggrund af noget smukt eller skønt, men kan også opstå på baggrund af konflikt eller modstand, når blot det indebærer kontakt. Således skaber Rosa med sin analyse af menneskets forhold til verden et teoretisk begrebsapparat, der kan nære håbet om en anden fremtid, omend han samtidig hævder, at det ikke er sociologiens opgave at *handle* på det (Rosa, 2021, s. 508). Handlekraften overlades således til læseren eller modtageren, ligesom man lidt kritisk kunne hævde, at den oftere adresseres i fx interviews, conferenceoplæg og foredrag snarere end i videnskabelige artikler og bøger. I de mere frie sammenhænge formulerer han – sommetider implicit, andre gange nærmest spøgefuldt – handlekraften som forbundet til en decideret revolution.³ Hvor velkommen revolution end måtte forekomme den fremmedgjorte, så synes det næsten for radikalt for en person, der – som Rosa – på skrift oftest nøjes med at beskrive den forandring, han kalder på, som en langsommelig og drypvis størrelse. Det er fx det, han gør henimod slutningen af *Resonans* (Rosa, 2021, s. 524). Det er derfor netop denne opfordring til handling, som artiklen – på de velfærdsprofessionelles vegne – tager op. Og da Rosas teori stopper ved opfordringen, søger vi som indlednings-

vist beskrevet tilbage i det sociale arbejdes historiske rødder og kobler os til Freire, der med en ganske anderledes tydelighed viser vejen til dialogisk revolution.

Rosa i professionsforskningen

Rosas samfundsdiagnose har med sin umiddelbare genkendelighed vundet stor udbredelse og popularitet i samfundsvidenskabernes i de senere år. Vi har i arbejdet med denne artikel gennem en systematisk litteratursøgning undersøgt, om dette også gælder professionsforskningen og forskningen indenfor arbejdsliv. Den overordnede litteratursøgningsproces har været opdelt i to faser: systematisk bloksøgning (gennemført i marts 2023) og screening. Søgningen er afgrænset til publikationer på dansk, norsk, svensk, engelsk og tysk og til forskning og peer-reviewed publikationer. Der er ikke benyttet en periodemæssig afgrænsning. Resultatet af de samlede søgninger i databaserne var 35 artikler. I screeningsfasen er de fremsøgte referencer gennemgået af forfatterne på baggrund af titel og abstract.⁴ Litteratursøgningen viser, at det eksisterende materiale er relativt begrænset, og at der dermed er et uopdyrket potentiale i anvendelsen af Rosas teori indenfor professionsforskningen – særligt i forhold til resonansteorien. De udgivelser, som forbinder søgeord som acceleration, fremmedgørelse, resonans, arbejdsliv og profession, har det tilfælles, at begreberne om social acceleration og fremmedgørelse er anvendt til at beskrive problemerne i arbejdslivet for de velfærdsprofessionelle. Flere af udgivelserne peger på, at særligt resonansteorien rummer et potentiale for nye måder at forholde sig til udfordringerne på. Fx har López-Deflory, Perron og Miró-Bonet undersøgt teoretisk, hvordan Rosas begreber kan anvendes indenfor sygepleje (2022). Forfatterne peger på, hvordan det med Rosas beskrivelse af fremmedgørelse ret præcist er

muligt at forstå, hvad der sker for sygeplejersker i forhold til deres arbejde, når både mængden af opgaver og organiseringen af arbejdet vanskeliggør opretholdelsen af deres professionelle "ethos" omkring patientens bedste. Det foreslås, at resonans kan være et nyt og meningsfuldt mål, som organisatoriske ændringer bør skabe rum for. Et andet eksempel er Meyer-Johansen og Dumstrei, som har anvendt Rosas begreber i en undersøgelse af socialpædagogisk arbejde. Her peger de på, at tendensen til markedsliggørelse af det pædagogiske arbejde – fx med fokus på evidensbaserede metoder og målinger af effektivitet – fører til en underminering af klassiske faglige dyder som fx tvivlens potentiale og vigtighed i arbejdet med udsatte mennesker (Meyer-Johansen & Dumstrei, 2022). Her er anbefalingen, at der etableres faglige rum for kollektiv dialog på tværs af arbejdspladser, så pædagogerne ikke oplever at stå alene med den magtesløshed, som kan følge med, når arbejdet er organiseret efter en markedslogik. Som et sidste eksempel viser Böwadt og Pedersen, at en stor gruppe af lærere, der er stoppet i folkeskolen, som årsag bl.a. angiver oplevelsen af at mangle tid til det vigtigste i arbejdet (Böwadt & Pedersen, 2019, s. 250). Forskellige styringsredskaber, som havde til formål at effektivisere arbejdet, tog ikke højde for, at fx børns læring eller etablering af gode relationer til kollegaer hverken kan sættes på tidslig formel eller ske på kommando. Flere beskrev, hvordan accelerationen og den deraf følgende fremmedgørelse betød, at de ikke længere kunne se sig selv i øjnene, og derfor valgte at stoppe. Ikke for at vende lærergerningen ryggen, men for at kunne holde fast i deres værdier (ibid., s. 264). Også hos disse forfattere peges der på ændringer i organiseringen af arbejdet som vejen frem. Der skal skabes tid og rum til det relationelle arbejde, som er kernen i lærergerningen; eller med andre ord skal tiden gives tilbage til lærerne.

Af den eksisterende litteratur fremgår det således flere steder, at hvis vilkårene for det senmoderne arbejdsliv i velfærdsprofessionerne skal tages alvorligt, så bør arbejdet organiseres på måder, der skaber rum for resonans. Som Rosa, ifølge Letiche, har formuleret det, er selve ideen om at kunne organisere arbejdet efter målstyringsrationaler under vilkårene af dynamisk stabilisering meningsløs. Der burde snarere være fokus på styring efter etik (Letiche, 2021, s. 1205). Som det anføres hos Lanfer og Szczygielski (2020), kan en styring efter resonans desuden være med til at etablere en fornyet meningsfuldhed, dér hvor meningstab har taget over. Samtidig gives der en række ikke nærmere udfoldede anbefalinger i forhold til at anvende den normative del af teorien om resonans som pejling for både fælles faglig dialog, kamp for ændringer i det organisatoriske og til at sætte nye mål for, hvordan arbejdet kan organiseres. Det kan her tilføjes, at man med fordel kan tage afsæt i, at tiden, som det indledningsvist blev præsenteret, ikke bare *er* noget bestemt, men *gøres* til noget bestemt. Dette fx gennem måderne arbejdet organiseres på - herunder en ny opmærksomhed på, at de rationaler, der styres efter, ikke altid levner rum for den levende tid, der er essentiel for et arbejdsliv med rum for resonans.

Dette vender vi tilbage til efter en nærmere indføring i resonansteoriens nuancer. Her begynder vi med et besøg i et sundhedsrum, hvor der arbejdes skadesreducerende med hjemløse og stofbrugere.

Resonansteoriens nuancer – et eksempel på fodfæste i verden

I sundhedsrummet arbejder en lille håndfuld af de velfærdsprofessionelle; socialrådgiver, sygeplejersker, læge og fodterapeut. Bagerst i bygningen ligger det behandlingsrum, hvor fodterapeuten arbejder. I sig selv er rummet småt – kun ca. fire kvadratmeter. Men ser

man bort fra den objektivt lille størrelse, der kan gøres op i mål, er rummet stort. Vinduerne mod den nærliggende park er matterede, så man kan hverken se ud på verden eller ind i rummet. Her er man afskærmet fra det kaos, som ellers kendetegner området. Væggene er beklædt med hylder, som rummer ortopædiske og funktionelle sko, strømper, såler, indlægsmaterialer, mapper, værktøj, håndklæder, slibemaskinen til indlæg, en håndvask og alskens andre dimser og dingener. Gulvpladsen optages af en stol, som kan vippe og justeres i højden, et fodbadskar på hjul, et behandlingsbord med adskillige skuffer indeholdende skalpeller, skærebåde, forskellige fodfile, fodhøvle, slibehætter, negletænger, sakse, tape, plastre, forbindingsmaterialer og meget andet. Det er svært at finde plads herinde, og indimellem fyldes det lille rum af en fæl lugt af sure fødder og nekrose, der jo ret beset er en form for død. Alligevel er rummet fuld af liv. Her er der – ligesom i stedets øvrige lokaler – plads til stilhed, hvis det er det, der er brug for. Rummet er også åbent for samtale, hvis det ønskes, men der er ingen krav og uudtalte forventninger. Mange forsvinder ind i en tiltrængt søvn eller døs efter flere vågne døgn på gaden i jagten på stoffer og kampen for overlevelse, når de sætter sig i stolen. Det giver mening, at det aldrig er nødvendigt at spørge, hvad der er behov for; det giver ligesom sig selv. Det er en intim handling at få behandlet sine fødder. Fødderne er en del af kroppen, som mange af os tager for givet og måske sjældent bruger tid på. Når fødderne så endda er skadede, ildelugtende, beskidte, betændte osv., så er man eksponeret, når man sidder der i stolen. For mange af de mennesker, som fodterapeuten behandler, er besøget her måske den eneste positive kropslige kontakt, de har i løbet af dagen. Berøringen er hverken forbundet med transaktioner eller krav. Her tages der helt bogstaveligt hånd om at (gen)

skabe fodfæste i verden. Måske er det derfor, at tiden her føles levende.

De fire elementer i resonans

Eksemplet fra fodterapeutens hjørne af sundhedsrummet kan bruges til at illustrere de fire elementer, der tilsammen udgør resonans hos Rosa (2020, s. 35-36). Det første element består i, at parterne, der mødes, er åbne for at lade sig påvirke. Det andet element består i, at de møder hinanden med en forventning om selvvirksomhed hos den anden – altså en respons, som er større end blot det at svare rigtigt eller forkert på et spørgsmål, men som i stedet indbefatter at bidrage med noget af sig selv i mødet; at ville noget. Det tredje element er forandringsmuligheden, fordi mødet mellem parterne kan medføre en forandring – en bevægelse væk eller videre fra det velkendte, som indbefatter mod og tillid til at lade sig falde ud i det ukendte. Slutteligt som det fjerde element er parterne indstillede på, at denne forandring ikke kan kontrolleres eller forudsiges, ligesom det heller ikke kan forudsiges, *om* der opstår resonans, selv hvis der forsøges at åbne rummet for det.

At slå tonen an

Resonans kan for så vidt godt opstå, når man er alene fx i mødet med naturen eller i religiøse ritualer. Ja, faktisk alle steder hvor man oplever eller mærker sig forbundet med verden, hvilket vil være noget forskelligt fra person til person. I den sociale sfære indbefatter forbindelsen med verden andre mennesker (Rosa, 2021, s. 233-247). Og som det også hedder i interviewbogen *Resonanspædagogik* (Rosa & Endres, 2017, s. 57), så har læreren (her frit oversat til den professionelle generelt) et ansvar for at være "første stemmegaffel", altså for at slå tonen an i de professionelle relationer. Om den anden så følger med, er uvist, men man må gå til en-

hver opgave med formodningen om, at det kan ske. I eksemplet fra sundhedsrummet viser resonansens fire elementer – og det at slå tonen an – sig på denne måde: Alt kan i princippet ske i behandlerrummet, men de mennesker, der træder ind ad døren, gør det på deres egne præmisser. Den forandring, de oplever, er på én og samme tid meget håndgribelig (deres fødder får en tiltrængt pause, måske dulmes nogle smerter, og måske mindskes for en stund den sociale isolation, man påfører sig selv, eller påføres af andre, når man lugter) og helt ubestemmelig (oplevelsen af at få en pause ændrer noget, men uden at det nærmere kan og skal bestemmes hvad). I den senmoderne verden sker det efterhånden sjældent, at noget bare får lov at ændre sig, uden at det skal formålsføres, måles, vejes, evalueres eller dokumenteres. Fodterapeuten peger selv på, at det, der gør rummet så særligt, er en åbenhed for at lære noget af hinanden og blive overrasket – de professionelle og dem, der sætter sig i stolen – er én faktor. Det virker som om, at tonen er slået an, så resonans potentielt kan opstå. Det er tydeligt at mærke, at der arbejdes aktivt for at gøre mødet med det andet menneske mere etisk bæredygtigt og tiden mere levende.

Noget der mærkes – etikken hos Lévinas

Det centrale ved "at mærke" skal forstås helt bogstaveligt. For udover at have rødder i Frankfurterskolen, så bekender Rosa sig også til en fænomenologisk tradition, hvorigennem den kritiske teori suppleres med en kropsforankret forståelse af, hvordan mennesket møder verden. Det *mærker* den og er i relation til verden og andre mennesker – allerede ved at stå og gå på fødderne på den samme jord og indånde den samme luft (Rosa, 2021, s. 55-97). Rosa refererer i denne del af sin analyse bl.a. til den franske filo-

sof Emmanuel Lévinas, hvorfra han henter udtrykket om "det etisk forpligtende blik" (ibid., s. 81). Den sårbarhed og værgeløshed, som et menneskes ansigt eller åsyn afslører, skaber en ubetinget, oprindelig forpligtelse for den, der møder det. Hos Rosa hedder det, at øjnene fungerer som empatipunkter i det mellemmenneskelige møde, og dette skal også forstås meget konkret – som noget, der mærkes kropsligt. Hos Lévinas bunder dette blik i en forståelse af den Anden som radikalt fremmed; et menneske, der skal behandles med behørig respekt for dennes forskellighed fra en selv (Lévinas, 2020). Som menneske er det aldrig muligt at sætte dig helt i den Andens sted, endstige at kende dennes behov, ønsker eller drømme. Som sådan må en tilsvarende radikal nysgerrighed og åbenhed derfor nødvendigvis være udgangspunktet for ethvert menneskeligt møde. Lévinas' filosofi er, ligesom Rosas, også en modernitetskritik, idet hans anklage er, at oplysnings-tidens blinde tro på fremskridtet "gør alt til det samme" (Frandsen, 2002, s. 305), i stedet for at respektere det forskellige. Dette har båret vejen for en totalitær verdensanskuelse, hvor det er blevet legitimt at tage kontrol over andre i egen friheds navn. Det vil sige friheden til at vide mere, eje mere, kunne mere. På paradoksal vis har kontrollen over andre den indbyggede udfordring, at man med kontrol taber sin individualitet. For den, som lader andre underkaste sig i frihedens navn, mister sin menneskelighed. Lévinas' ærinde er at gøre opmærksom på dette.

Denne etiske filosofi, hvor ansvaret for den Anden med Lévinas' ord kommer til mennesket udefra, er noget, som kan genkendes af de velfærdsprofessionelle i mødet med fx elever, børn, patienter eller socialt udsatte i det daglige arbejde. Vender vi tilbage til eksemplet med fodterapeuten kan det læses som et eksempel på, hvordan man med få greb kan skabe en situation, hvor det er muligt at møde det etiske blik hos andre

mennesker med god samvittighed. Det er en af de følelser, som man med resonans som kompas kan opfordres til at styre efter. På den måde bliver arbejdet både til gavn for den, som udfører det, og de mennesker, der er i centrum for de velfærdsprofessionelles arbejde. Den individuelle gevinst ved at arbejde målrettet med dette er således tydelig nok; hvis man formår at trænge igennem hverdagens strabadserende opgaver, så kan det godt anes, at arbejdslivet ville blive mere rart at være i og tiden gjort mere levende.

Moralsk stress

Rosas analyse af det accelererede og fremmedgjorte senmoderne samfund har – udover tab af mening og frihed – i forlængelse af dette perspektiv nogle særlige konsekvenser, når det gælder de velfærdsprofessionelle – nemlig det, som i forskningen betegnes som *moralsk stress*. Som det hedder hos Epstein og Delgado (2010), så opstår moralsk stress, når man godt ved, hvad der er det rigtige at gøre i en given situation, men føler sig forhindret i at gøre det. Hos arbejdslivsforsker Susanne Ekman (2022) betones det i forlængelse heraf, at forventningerne til optimering og vækst i velfærdssektoren er blevet så overoptimistiske, at der mangler en grundlæggende realisme i forhold til, hvad der er muligt i praksis. Vi har således ifølge Ekman skabt et overophedet system, bl.a. fordi vi ikke evner at tage snakken om det muliges kunst og om prioritering. Ydermere skubbes regningen nedad til de mest sårbare grupper af både medarbejdere og borgere, hvilket forårsager en udpining af ressourcer og skaber ulighed (Ekman, 2022, s. 15). Med det værdibaserede og handlingsorienterede afsæt, som velfærdsprofessionerne har, så er det i forlængelse heraf ikke så underligt, at det indenfor netop disse professioner kan være smertefuldt at møde den sociale acceleration og fremmedgørelse. Man bliver nemlig i

mødet med det etiske blik hos samfundets udsatte meget konkret mindet om sin og samfundets utilstrækkelighed hver eneste dag. I forlængelse heraf kan man argumentere for, at en følelse eller oplevelse af mangel på resonans kan være en anden måde, hvorpå man kan forstå, hvad den moralske stress egentlig handler om.

Behov for kontrol og ønske om frihed

Rosa bruger ikke betegnelsen moralsk stress, men skriver om, hvordan "skylden vendes indad" (Rosa, 2021, s. 144). At skylden kommer til at vende dén vej, hænger desuden sammen med, at senmoderne mennesker ofte vil noget andet end det, de ender med at gøre. Yderligere er det en grundlæggende del af Rosas analyse, at mange også er fangede i et andet paradoks, nemlig at der er en vis frihed forbundet med accelerationen. Fx kan man via sin smartphone med ét klik være i kontakt med hele verden, eller man kan via den højere løn, der sommetider følger med den store mængde af arbejde, også forbruge mere. Det accelererede samfund opleves således ikke kun som en begrænsning (Rosa, 2014). Så selvom Rosa med den ene hånd påpeger, at skylden for de strukturelt funderede problemer på uhensigtsmæssigt vis vendes indad, så er der også elementer i teorien, hvor han samtidigt peger på en form for individuel medvirken (eller i hvert fald ambivalens) i forhold til udviklingen.

Men hvordan kan dette godtages uden at forfalde til en psykologiseret og individualiseret række af løsninger i kølvandet på en ellers velkommen sociologisk analyse? En faldgrube som også Ekman har øje for i sin kritik af, hvordan misforholdet mellem krav og ressourcer ofte søges løst ved at pege på fx individets arbejdsomhed, selvledelsespraksis eller robusthed - fremfor at adressere de giftige mekanismer, der er indbygget i systemerne selv (Ekman, 2022). Med dette

spørgsmål er det blevet tid til at præsentere Paulo Freires teori.

Bevidstliggørelse og kritisk tænkning

En kritisk teori om samfundsendrende – endda revolutionær – praksis findes hos den brasilianske pædagog Paulo Freire. Han udviklede sin teori og skrev hovedværket *De undertryktes pædagogik* (1970) på baggrund af mange års arbejde i felten, som i hans tilfælde især handlede om at uddanne den fattige og analfabetiske landbefolkning i Brasilien. Han så et behov for, at disse undertrykte mennesker udviklede et sprog til selv at beskrive – og dermed blive bevidste om – den undertrykkelse, de levede i. Derigennem skulle de opnå magt til – i dialog med den dominerende elite – at handle for at ændre de undertrykkende strukturer (ibid., s. 12-27).

I bogen viser han, hvordan bevidstliggørelse, kritisk refleksion og kollektiv handling og organisering tilsammen udgør det, han betegner som "sand dialog". Denne kan være afsættet for frigørelsen fra undertrykkelse. Eller med hans egne ord "a mutual humanization", der ikke kun kommer den undertrykte, men også undertrykkeren til gode (ibid., s. 74-75). Den bevidstliggørelse, som forandringen begynder ved, kan imidlertid være en langsommelig og smertefuld proces, bl.a. fordi den indebærer, at den undertrykte får øje på, hvordan de undertrykkende mekanismer er blevet internaliseret i vedkommende selv. Dette med en kraftig understregning af at det aldrig bliver den undertryktes skyld, uanset at denne i nogle tilfælde kommer til at agere ud fra det internaliserede billede af undertrykkeren (ibid., s. 62). Det er desuden væsentligt, at en dialog først bliver sand gennem praktisering af dyderne kærlighed, tro, håb, tillid, mod, ydmyghed og kritisk tænkning (ibid., s. 91-92).

Dialog og anti-dialog – Paulo Freires anvendelighed i relation til resonans-teorien

Både Rosa og Freire sætter spørgsmålstejn ved de ideer om frihed og autonomi, som moderniteten har tilvejebragt. For Rosa handler moderniteten bl.a. om, at fænomener som fx ord, samtaler og ideer sættes i bevægelse. Freire interesserer sig for nogle af de samme fænomener og betegner dem som "kulturelle produktioner". Han understreger, at de kan antage form af "revolutionære praksisser". Det gør de, hvis de involverer modstand mod dem, han betegner som den dominerende elite (ibid., s. 106ff). Når vi argumenterer for relevansen af en kobling af Rosa og Freire, hænger det bl.a. sammen med, at Freires teori om dialog og anti-dialog ikke blot er relevant for en strukturel forståelse af de kritisable vilkår i arbejdslivet for de velfærdsprofessionelle – herunder de medfølgende erfaringer med bl.a. usikkerhed, meningsløshed og manglende frihed til at tilrettelægge eget arbejde, som vi tidligere har påpeget – men også fordi han tilbyder os en række modsvar til disse.

Ifølge Freire kan anti-dialogisk praksis identificeres ud fra fire kendetegn: 1) ønsket om at erobre andres ord og praksis; 2) en del-og-hersk praksis, hvor man betragter problemer isoleret (individuelt) fremfor som en del af en samfundsmæssig helhed; 3) en form for manipulation, hvor problemer individualiseres frem for at fremme en form for kritisk refleksion, der betragter problemerne som produkter af strukturel ulighed; 4) en form for kulturel invasion, hvor mennesker fremmedgøres fra deres autentiske væren ved, at den dominerende elites perspektiv påtvinges andre på en måde, der invaderer deres evne til at tænke anderledes (ibid., s. 119-148). Som en slags antitese hertil opstiller Freire fire kendetegn ved dialog: 1) den form for samarbejde, hvor mennesker mødes

for at forandre verden; 2) sammenhold med henblik på frisættelse; 3) kollektiv organisering omkring det, man ønsker at forandre; 4) kulturel syntese, hvor målet ikke er at løse andres problemer, men derimod at åbne sig overfor at lære noget om hinanden (ibid., s. 148-164).

Bevidstliggørelse som første skridt

For at svare på spørgsmålet om, hvordan en individualiseret og psykologiseret løsning kan undgås, tages nu afsæt i et punkt, hvor Freire og Rosa er helt på linje. Som første skridt mod forandring ønsker de nemlig begge at forstå. Det er det, som hos Freire hedder bevidstliggørelse. Den internalisering af undertrykkeren i sig selv, som i denne forbindelse beskrives hos Freire, har desuden en pendant hos Rosa, hvor det med Freires begrebsanvendelse kan siges at være de strukturelle mekanismer, der udgør undertrykkelsen i vores del af verden, og som vi har indoptaget i os selv. Det er som "stumme imperativer, der virker bag om ryggen" (Rosa, 2021, s. 496). Ifølge Rosa er verden blevet et aggressionspunkt, hvilket bl.a. uddybes i *Det ukontrollerbare* (2020). Forholdet til verden er aggressivt, fordi man hele tiden skal kontrollere, besejre, overkomme, beherske og bemægtige sig noget, ligesom også Lévinas beskrev det; viden, tid, sundhed, skønhed, prestige og endeløse to-do lister (ibid., s. 12-17). Moderne mennesker er blevet så vant til at kæmpe, at de ikke kan se, at de faktisk har internaliseret nogle af de selvsamme mekanismer, som de ønsker at undslippe.

I Rosas teori er der i den forbindelse en yderligere dimension af det kropsfænomenologiske, som har betydning i koblingen til Freire. For det at se lidelsen, nøden og sårbarheden i andres øjne, betyder nemlig også at mærke og sanse sig selv (Rosa, 2021, s. 79). Ud fra denne mærkede erfaring af, at noget ikke er, som det skal eller bør være, kan der

måske anes en gryende bevidstliggørelse. Den indadvendte skyld eller moralske stress kan være en mulighed for at vågne op og se realiteterne i øjnene. Og dermed vendes bevidstliggørelsen til en styrke for de velfærdsprofessionelle, der vil være nogle af de første til at se uretfærdigheden i samfundet, som den er, netop i kraft af det etiske blik de møder. Desuden kan det at se tingene, som de er, måske også adressere en del af den moralske stress, så skylden for de strukturelle tendenser kan vendes udad i stedet for indad. For det er en del af bevidstliggørelsen at opdage, at man ikke er alene, men at mange andre har det på samme måde.

Fra bevidstliggørelse til kritisk refleksion – resonans som kompas

I forlængelse heraf tilbyder resonansteorien en retning at navigere efter. Man kan nemlig, som tidligere nævnt, anvende resonans som kompas (Rosa, 2021, s. 522). Selvom resonansøjeblikkene kan have den beskrevne oasekarakter, er det stadig muligt bevidst og aktivt at skabe flere og flere af dem. Jo flere der skabes, desto tydeligere vil det blive, hvad der overhovedet er resonansfyldt (ibid., s. 158). Det kræver tilvænning og opmærksomhed især i begyndelsen, men vil med tiden være selvforstærkende og potentielt kunne påvirke og inspirere andre i samme retning (ibid., s. 155). Med andre ord kan skridtet efter bevidstliggørelse være at samle på resonansøjeblikke for med tiden at lade dem sprede sig som ringe i vandet. Ifølge Rosa hænger spørgsmålet om, hvad der er resonansfyldt for den enkelte, sammen med dennes "stærke vurderinger" og "resonansakser". For fodterapeuten i vores eksempel er selve arbejdet blevet en resonansakse. Adspurgt om, hvordan man konkret skaber overskud i et travlt arbejde i en kaotisk kontekst, fortæller fodterapeuten, at det bl.a. sker

gennem en prioritering af ritualer i fritiden. F.eks. nævnes det daglige aftensmåltid, hvor alle i hjemmet deler dagens oplevelser og giver sig tid til at lytte til hinanden, som en praksis, der skaber overskud. Overskuddet er afgørende for at kunne være nærværende i mødet med brugerne af sundhedsrummet. Analytisk betragtet er denne betoning af nærvær og tilstedeværelse det, man kunne kalde en "stærk vurdering". I Rosas arbejde med resonans henter han stor inspiration hos den canadiske filosof Charles Taylor, der bl.a. har skrevet om stærke vurderinger (ibid., s. 155ff). Når "noget" er vigtigt for os – eller med Taylors ord er en stærk vurdering – så afføder det med større sandsynlighed resonans. Det resonansfyldte hænger således også sammen med, hvad man gennem livet har oplevet som væsentligt og mærket som en forbundethed med verden; som når fodterapeuten beskriver, hvordan det at møde hjemløse og stofbrugere nysgerrigt og tillidsfuldt fx betyder, at man i mindre grad behøver at bekymre sig om sin sikkerhed. At styre efter resonans som kompas indebærer et potentiale, fordi det tilbyder noget konkret at gøre. Dels kan den enkelte nærmere udforske, hvad der vurderes som værdifuldt, herunder hvornår en oplevelse af forbindelse med verden opstår. Dels kan evnen til at mærke tilstrækkeligt opmærksomt efter udvikles og øves, så det, der mærkes, tillægges en større værdi. Og yderligere kan det, som egentlig ikke medførte resonans, undlades for fremtiden. På den måde fintunes kompasset. Og ja, denne øvelse kræver noget, men det udbytte, som den kan give på længere sigt, gør den i denne artikels perspektiv til en opgave, som ikke giver de velfærdsprofessionelle ekstra arbejde eller mere stress, men faktisk det modsatte. Den tager i stedet tiden tilbage og gør den levende.

Etisk artikulation

Men hvis det skal lykkes at holde på det velkvalificerede personale til at udføre opgaverne i velfærdssamfundets institutioner, så peger den eksisterende litteratur i professionsforskningen som nævnt også på behov for ændringer i organiseringen af arbejdet. Både for at arbejdslivet kan blive mere acceptabelt for de velfærdsprofessionelle, men i høj grad også, som Ekman peger på, for at systemerne kan blive mere retfærdige, så regningen ikke længere skubbes nedad. Mens Rosa, som det indledningsvist blev beskrevet, ikke mener, det er sociologiens opgave at handle, så er Freire anderledes tydelig i forhold til, hvordan man både kan og bør ændre verden. Ifølge ham er kritisk refleksion en form for handling. Det er desuden ordene og sproget for det, man ønsker, der må tillæres først og helt bogstaveligt dannes og udtales, for at forandring kan ske (Freire, 1970). For de handlingsorienterede velfærdsprofessioner kan resonansteoriens begreber tilbyde disse ord. Det er ikke nyt, at man som velfærdsprofessionel har en forpligtelse til at sige fra overfor uetisk praksis, men resonansteorien kan minde om at holde denne forpligtelse i hævd. Der, hvor man som kollegaer kan fremme dialog om, hvad der er vigtigt at prioritere, kan man lade resonans være det, der styres efter. Det ved mange garvede velfærdsprofessionelle allerede. Ligeledes ved de, at man sommetider må prioritere "noget", selvom man ikke har mere tid at give af, for ellers vil selve meningen med arbejdet langsomt forsvinde, og i lyset af teorien om social acceleration og fremmedgørelse kan dette siges at ske både hurtigere og mere intensivt end tidligere. Resonansteorien giver således ikke en begyndelse på noget helt nyt, men en påmindelse om og understregning af, at handling er påkrævet, foruden kriterier for hvad der skal prioriteres, så man følger de stærke vurderinger og skaber mere rum for resonans. Ifølge Rosa er et af de helt store

problemer ved det senmoderne samfund desuden, at udviklingen er sket så hurtigt, at det er foregået på en etisk uarticuleret måde (Rosa, 2014, s. 12). I koblingen af Rosas formulering af det etisk uarticulerede med Freires teori om revolution og dialog kan principperne om sand dialog betragtes som det første skridt på vej mod mere mening og retfærdighed. Resonans gør det ikke alene, men de velfærdsprofessionelle kan vedholdende bidrage til processen ved at tage den etiske artikulation på sig. Det betyder at tage sig tid til faglig samtale, som det også blev anbefalet hos bl.a. López-Deflory, Perron og Miró-Bonet (2022) og Meyer-Johansen og Dumstrei (2022). Og i fællesskab at sige det højt, når den etiske forpligtelse mærkes gennem den Andens blik.

Vi vil her mod artiklens afslutning knytte endnu et eksempel til vores argumentation, for at illustrere én af vejene til kollegial kritisk refleksion, gennem endnu et besøg hos sundhedsrummets personale.

Kollektiv kritisk refleksion og handling gennem dialog

Eksemplet er, som beskrevet i indledningen, baseret på en gengivelse af en samtale, der fandt sted under en workshop afholdt i juni 2022. I løbet af workshoppen faldt snakken på en konkret episode (afviklingen af en større sportsbegivenhed), hvor både brugerne af sundhedsrummet og de ansatte havde haft en oplevelse af at blive invaderet af feststemte gæster i området. Det blev undervejs i samtalen tydeligt, hvor utilfredsstillende det er, når det opleves som om, man som professionel ikke har en stemme i forhold til brugen af det offentlige rum, men i stedet er reduceret til problemkuser. Samtalen udviklede sig til en mere principiel diskussion om, hvorvidt man som medarbejdergruppe kunne eller burde forpligte sig til i højere grad at

involvere sig i planlægningen af offentlige begivenheder, som finder sted i et område med mange socialt udsatte borgere. Dialogen, der både involverede en leder og ansatte, havde (mindst) to facetter: For det første er ledelsen allerede repræsenteret blandt de aktører, som planlægger events og diskuterer samarbejde i området. Så her endte man hurtigt i en samtale om, hvordan perspektiver "på gulvet", fx fra dem, som er på vagt, når større begivenheder afvikles, kan blive bedre repræsenteret i samarbejdet. For det andet var spørgsmålet, om det overhovedet giver mening at bruge sin i forvejen sparsomme tid og ressourcer på at være proaktiv, hvis erfaringen er, at man hverken kan ændre eller påvirke, men blot må leve med og tolerere. Det udviklede sig til en samtale om, at det kan skabe en fornyet mening, hvis man som medarbejdergruppe kollektivt adresserer udfordringerne. Deltagerne blev således undervejs opmærksomme på, at "noget" krævede deres fælles opmærksomhed. De aftalte at sikre en større opmærksomhed på, at de selv – eller deres leder – kunne repræsentere deres og de udsatte borgeres stemme på møder, hvor events planlægges. Da vi afslutningsvis spurgte, hvad de havde fået ud af dialogen, svarede en af dem, at selve det at mødes og tale om, hvad man gerne vil opnå indflydelse på, hvordan og hvorfor, var med til at skabe en fælles bevidsthed om, hvad man som medarbejdergruppe står for menneskeligt og etisk. Og det kan i sig selv give en oplevelse af meningsfuldhed. En anden medarbejder tilføjede:

"Det er jo ikke fordi, vi ikke ved, hvad vi står for ... men man glemmer det måske lidt i hverdagen, hvis man aldrig får talt om det. Og det ansvar for at blande sig og søge indflydelse – det ligger i sidste ende hos os, fordi vores brugere ikke har adgang til de fora, hvor tingene planlægges og besluttes." (Projekt-deltager, 2022)

At mødes for at forandre verden

Der, hvor vi som udenforstående ser et potentiale i dialogen, er, at den gav plads til kontakt mellem de forskellige perspektiver og positioner, hvilket i en accelereret hverdag er blevet en mangelvare – med fremmedgørelse til følge, hvis man spørger Rosa. De ansatte formåede at møde hinanden for at forandre en lille, men dog væsentlig del af deres verden. At give stemme til udsatte borgere kan for denne medarbejdergruppe siges at være en meget "stærk vurdering" og dermed noget, som potentielt skaber rum for resonans. De brugte tid på at tage en vanskelig og vigtig dialog om et problem, som de længe ikke havde fået talt ordentligt om. Dermed fik de adresseret et element i deres daglige arbejde, som med Freires teori kan betegnes som en undertrykkende mekanisme, nemlig at vigtige stemmer mangler i dialogen om, hvordan området skal bruges, herunder hvis og hvilke behov der skal tilgodeses. I løbet af workshopen, hvor deltagerne lyttede til og lærte af hinanden, lykkedes det at nå frem til en fælles ny retning – eller med Freires ord en frisættelse gennem sammenhold. For det lykkedes at bevæge sig nærmere mod en kollektiv organisering af, hvordan flere stemmer i fremtiden bedre kan blive hørt. I den henseende var der resonans til stede den dag.

Pointen med eksemplet er ikke, at sådanne enkeltstående samtaler kan skabe hele forandringen alene. Pointen er snarere, at vi peger på en "silver lining", hvor ansatte i velfærdsinstitutionerne stykke for stykke kan bekæmpe – i hvert fald en del af – det problem, vi skitserede i indledningen, ved at tage sig tid og rum til fagligt levende dialog. Eller med Mester Horas ord at gøre tiden til deres egen. Her kan opgiveness over tid veksles til resonans; især gennem gentagende samtaler om værdier, håb og visioner. Behovet for ændringer bør tages alvorligt og adresseres, især hvis der er stærke vurderinger til stede – selv i elementer, der på

overfladen kan synes ubetydelige eller måske endda tabt på forhånd. Det er sådanne samtaler, der kan forbinde de involverede med noget, der ligger uden for dem selv. Udfaldet af reaktionen på det etiske blik, man – som sundhedsrummets personale i eksemplet – mærker, kan måske synes ubetydelig, men det er det ikke. For med resonans og sand dialog kan man forskyde argumentationen fra, at "vi ikke har tid nok", eller "det er for dårligt" (og det er efterhånden blevet sagt så mange gange, at ingen rigtig synes at lytte længere) til, at "vi mister retning og mening i arbejdet, hvis tiden ikke er levende for os gennem handling". Dette skal gøres på en måde, hvor man i fællesskab insisterer på dialog med sine ledere, og hvor dialogen, også når det er påkrævet, viderebringes til det politiske niveau. Freire peger i den forbindelse også på, at fælles kritisk refleksion over årsagerne til de problemer, der omgiver os, er en retting, der samtidig af-individualiserer problemerne (Freire, 1970, s. 112).

At lytte og svare – kulturel syntese

Med udgangspunkt i både resonansteorien og Freires teori om dialog må alle forslag til handling også tage hensyn til, at arbejdet allerede opleves tungt på de velfærdsprofessionelles skuldre. At styre efter resonans og leve op til forpligtelsen til fælles etisk artikulation må derfor gøres på måder, der er overkommelige i hverdagen. Her betyder det også noget, hvilke ord der bruges. Rosa foreslår i den forbindelse at lægge kampanalogierne lidt på hylden, for så længe der kæmpes, foregår det med afsæt i et aggressivt forhold til verden – selv når sagen er værd at kæmpe for. Kamp kræver desuden de ressourcer, der ikke er flere af. Alternativet til kamp kan med udgangspunkt i hans afsluttende ord i *Resonans* beskrives således:

"En bedre verden er mulig, og denne lader sig erkende ved, at dens centrale målestok ikke længere er at beherske og råde over, men at lytte og at svare." (Rosa, 2021, s. 524)

At arbejde med resonans som kompas indebærer altså at lytte grundigt for først dernæst at svare. Kun på den måde kan man bidrage til forandring ved at give plads til en anden form for handling end kamp. Et ord for denne handling genfindes i Freires begreb "kulturel syntese", som samtidigt også hylder de dyder, han satte som forudsætningen for enhver sand dialog: kærlighed, tro, håb, tillid, mod, ydmyghed og kritisk tænkning. Dette i en påmindelse om at virkelig forandring kræver noget andet end det, man ønsker sig væk fra – og at flere parter (fx ledere, velfærdsprofessionelle og politikere) involveres i dialogen om, hvordan man sikrer medarbejdernes ret til kritisk refleksion og handling (Freire, 1970, s. 112).

Evnen til at forbinde sig med noget udenfor sig selv

Skal vi afslutningsvis vende os mod vores egen kontekst som undervisere på en professionsuddannelse, så kræver den gensidige humanisering og opøvelsen af kompetencer til dialog og etisk artikulation også, at uddannelserne påbegynder den bevægelse, vi har skitseret i artiklen. Som Rosa under et foredrag om resonans i en dannelsessammenhæng har påpeget, så må formålet med uddannelse fremover være at give den opvoksende generation forudsætninger for at kunne opleve resonans i mødet med noget udenfor dem selv, for det er modsvaret til reproduktion af acceleration og fremmedgørelse. Uddannelse bør således stræbe efter at danne resonansakser (Rosa, 2022). Allerede i løbet af den tidlige tilegnelse af professionsidentitet kan der styres med resonans som

kompas og uddannes langt mere i, hvordan strukturelle mekanismer har indflydelse på forholdene for både uddannelse, arbejdsliv og den levende tid i det hele taget. Det indebærer frihed til at bedrive uddannelse, der – i langt højere grad end tilfældet er nu – fokuserer på kritisk refleksion. Foruden tillid til at de kommende velfærdsprofessionelle griber den frihed og ydmyghed, som kritisk refleksion tilbyder dem. På den måde er det muligt at nære de forudsætninger for at indgå i etisk forpligtende fællesskaber og sand dialog, som har været efterspurgt af Lévinas og Freire i løbet af det forrige århundrede; og som Rosa nu har tilføjet en ny dimension med sin resonansteori.

REFERENCER

- Aadland, Einar (2019): *Etik i professionel praksis*. København, Dansk psykologisk forlag.
- Birkler, Jacob. (2019): *Etik - en grundbog*. Århus, Munksgaard
- Börner, Stefanie, Niklas Petersen, Hartmut Rosa & André Stiegler (2020): "Paradoxes of late modern autonomy imperatives: Reconciling individual claims and institutional demands in everyday practice." *British Journal of Sociology* 71, 2, 236–52. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12731>.
- Böwadt, Pia Rose & Rikke Pedersen (2019): "Tid og fremmedgørelse i skolen: etiske implikationer af et accelereret arbejde blandt lærere." I: Vaaben, Nana & Mie Plotnikof (red): *Tid til velfærd?* Hans Reitzels Forlag, 247–66.
- Ende, Michael (1973) *Momo*. København, Gyldendal.
- Ekman, Susanne (2022): *Giftig gæld og udpint velfærd*. København, Gyldendal.
- Eppstein, Elisabeth G. & Sarah Delgado (2010): "Understanding and Addressing Moral Distress." *The Online Journal of Issues in Nursing*, 15, 3, manuscript one.
- Ferguson, Harry, Laura Kelly & Sarah Pink (2022): "Social work and child protection for a post-pandemic world: the re-making of practice during COVID-19 and its renewal beyond it." *Journal of Social Work Practice* 36, 1, 5–24. <https://doi.org/10.1080/02650533.2021.1922368>
- Frandsen, Henrik Vase (2002): "Emmanuel Lévinas - nydelsens filosof." I: Birkelund, R. (red.) *Eksistens og livsfilosofi*. København, Gyldendal, kap. 15.
- Freire, Paulo (1970): *Pedagogy of the Oppressed*. London, Penguin Books.
- Graeber, David (2018): *Bullshit jobs – a theory*. London, Penguin Books.
- Hansen, Agnete Meldgaard, Anders Jakobsen, Annette Kamp, Birger Steen Nielsen & Klaus T. Nielsen (red.) (2021): *Arbejdslivet i kritisk perspektiv: Problemstillinger og tendenser. Menneskelig udvikling, profession og hverdagsliv i forandring*. Bind 1. Frederiksberg, Frydenlund Academic.
- Husted, Jørgen (2015): *Etik og værdier i pædagogers arbejde*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Kamp, Annette, Henrik Lund, Helle Holt & Helge Hvid (2011): "Retten til egen tid — tid i spændingsfeltet mellem professions og lønmodtagerstrategier." *Tidsskrift for Arbejdsliv* 13, 1, 15–30. <https://doi.org/10.7146/tfa.v13i1.108876>.
- Kamp, Annette, Henrik Lund, Helle Holt & Helge Hvid (2013): *Et arbejdsliv i acceleration: Tiden og det grænseløse arbejde*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Lanfer, Jens, & Tim Szczygielski (2020). Sinn zwischen Resonanz und Entfremdung: Resonanzsysteme als Antwort auf den Verlust erlebter Sinnhaftigkeit in organisierten Sozialsystemen. *Gruppe. Interaktion. Organisation. Zeitschrift für angewandte Organisationspsychologie* 51.4: 435–444. <https://doi-org.ep.fjernadgang.kb.dk/10.1007/s11612-020-00547-5>
- Letiche, Hugo (2021): "Discussing: 'The Very Idea of Organizing Becomes Literally Meaningless'." *Journal of Organizational Change Management* 34, 6, 1205–21. <https://doi.org/10.1108/JOCM-06-2020-0179>
- Lévinas, Emmanuel (2020): *Totalitet og Uendelighed – Et essay om exterioriteten*. København, Hans Reitzels Forlag. (Oprindeligt udgivelse 1961).
- López-Deflory, Camelia, Amélie Perron, og Margalida Miró-Bonet (2022): "Social Acceleration, Alienation, and Resonance: Hartmut

- Rosa's Writings Applied to Nursing". *Nursing Inquiry*. 1. September. <https://doi.org/10.1111/nin.12528>.
- Meyer-Johansen, Hanne og Britta Dumstrei (2022): "Pædagogisk arbejde - kampen mellem fintfølgenhed, relationsviden og ekspertviden under markedsstyrede rammebetingelser". *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 4, 88-104.
- Vaaben, Nana Katrine, Kristian Gylling Olesen, Sarah Grams Davy, Magnus Berg-Pedersen & Sofie Skovdal Mouritzen (2021): *Trivsel og motivation gennem arbejdslivet i uddannelsessektoren*. København, Københavns Professionshøjskole.
- Vaaben, Nana Katrine og Mie Plotnikof (red.) (2019): *Tid til velfærd? København*, Hans Reitzels Forlag.
- Rosa, Hartmut (2013): *Social acceleration - a new theory of modernity*. New York, Columbia University Press.
- Rosa, Hartmut (2014): *Fremmedgørelse og acceleration*. København, Gyldendal.
- Rosa, Hartmut (2021): *Resonans. En sociologi om forholdet til verden*. Frederiksberg, Eksistensen.
- Rosa, Hartmut (2020): *Det ukontrollerbare*. Frederiksberg, Eksistensen.
- Rosa, Hartmut (2022): "Mellom trangen til fart og lengselen etter resonans – danning i et akcelerert samfunn". Konferencebidrag (oversat fra engelsk af Jacobsen Evenshaug, Aurora) I: *Nytt Norsk Tidsskrift*, 39, 4, 279–291. <https://doi.org/10.18261/nnt.39.4.2>.
- Rosa, Hartmut. & Wolfgang Endres (2017): *Resonanspædagogik. Når det knitrer i klasseværelset*. København, Gyldendal.
- Sundberg, Daniel (2019): "Resonans i höghastighetssamhället - Rosas samhällsvetenskapliga teori ur ett pedagogiskt perspektiv." *Pedagogisk forskning i Sverige* 24, 3-4, 84-90. <https://doi.org/10.15626/pfs24.0304.04>.
- Susen, Simon (2020): "The Resonance of Resonance: Critical Theory as a Sociology of World-Relations?" *International Journal of Politics, Culture and Society* 33, 3, 309–44. <https://doi.org/10.1007/s10767-019-9313-6>.
- Sørensen, Pelle Korsbæk (2015): *Moralsk stress: En arbejdslivsanalyse af psykisk arbejdsmiljø, deltagelse og retfærdiggørelsesprocesser blandt højtuddannede vidensarbejdere i Danmark*. Roskilde, Roskilde Universitet.

Noter

- 1 For et andet eksempel på brugen af Endes værk i diskussionen af tid se Kamp, A. (2013).
- 2 Det første eksempel er skrevet på baggrund af podcasten *Foothold – getting a grasp on the bases on which we stand and walk through life*. Podcasten er publiceret på www.urbansos.eu.
- 3 En sådan opfordring til revolution var bl.a. den afsluttende bemærkning efter Q&A ved Center for Ungdomsforskning konferencen *Tempo, trivsel og præstation – ny og klassisk udsathed i ungdomslivet*, d. 25/11 2021. Selve oplægget kan ses på: <https://www.cefu.dk/emner/nyt-fra-cefu/aktivitetskalender/25-november-konference-tempo,-trivsel-og-praestation-%E2%80%93-ny-og-klassisk-udsathed-i-ungdomslivet.aspx>.
- 4 Der er foretaget søgninger i SocIndex, Scopus, Academic Search Premier, Danmarks Forskningsportal, Bibliotek.dk, Cristin (norsk), SwePub og Diva (svenske). I den systematiske litteratursøgning er der brugt bloksøgning med kombination af søgetermerne: resonance, social acceleration theory, moral stress/moral distress, awareness, reflection/reflective practice, dialogue, worklife, work, profession, critical consciousness, Hartmut Rosa, Paulo Freire. I de danske og nordiske databaser er der foretaget tilsvarende systematisk bloksøgning (i det omfang systemerne tillader). De danske søgetermer er: social acceleration, morals stress, bevidstliggørelse, kritisk refleksion, dialog, arbejde, arbejdsliv, profession, professionsforskning, velfærdsprofession, arbejdsliv, Hartmut Rosa, Paulo Freire (tilsvarende søgetermer er oversat og benyttet ved søgning i de svenske og norske databaser). Der er desuden lavet citationssøgning i Scopus på udvalgte artikler.

Sanne Vinther Nielsen, lektor, socialrådgiver, cand.pæd. i pædagogisk filosofi,
Institut for Socialrådgiveruddannelse, Københavns Professionshøjskole, sani@kp.dk

Dorthe Juliane Høvids, lektor, ph.d.,
Institut for Socialrådgiveruddannelse, Københavns Professionshøjskole, dhpo@kp.dk